

Przemysław Witkowski (Polsko)

Básník, novinář a publicista, doktor politologie, univerzitní pedagog. Autor třech básnických sbírek (*Lekkie czasy ciężkich chorób* [Lehké doby těžkých nemocí], *Preparaty* [Preparáty] a *Taniec i akwizycja* [Tanec a akvizice]), které jsou překládány do angličtiny, češtiny, francouzštiny, slovenštiny, srbštiny, ukrajinštiny a maďarštiny. Psal mimo jiné do novin: *Przekrój*, *Gazeta Wyborcza*, *Le Monde diplomatique*, *Vice*, *Visegrad Insight*, *Krytyka Polityczna* či *Polska The Times*; člen redakce magazínu *Krytyka Polityczna* a polského vydání *Le Monde diplomatique*. Fascinují ho spojitosti popkultury a ideologií, jimž věnoval esejistickou knihu *Chwała supermanom* (Sláva supermanům). Hledá každodenní dávku propagandy a *idea placement* v seriálech, kulinárních pořadech, katalogích velkých řetězců a komiksech. Pokud se chcete dozvědět, kde je využíván Bruce Wayne, co má společného Ragnar Lodbrok s Donaldem Trumpem a jaký historický okamžik skutečně prožíváme, když v obchodě platíme za housky, je Witkowski ta správná osoba, na niž se můžeme s těmito otázkami obracet. V posledních dvou letech představil současnou politickou situaci v Polsku na veřejných přednáškách v Londýně, Praze, Berlíně a Budapešti. Bydlí mezi Vratislaví a Varšavou, byť mu někdy připadá, že je to především ve vlaku nebo autobuse.

úryvek z knihy *Sláva supermanům* přeložila Jaroslava Smejkalová

Úvod

Kde provokuje Bruce Wayne? Sú intelegitné ľudoopy tí vylúčení? Aký je súvis medzi zombie a sociálnedemokratickými stranami? Skončí Carrie Bradshaw s oholenou hlavou, unášaná ulicami New Yorku? Pre koho v skutočnosti pracuje doktor Duraj? Za akú cenu si gayovia vykúpili akceptáciu? Čo má spoločné Ragnar Lodbrok s Donaldom Trumpom? Prečo sa bojíme Mariusza Trynkiewicza? Koho rajcuje Sasha Grey a koho Magda Gessler? Je chudoba sexy? Kde skončí Justin Bieber? Prečo Miley Cyrus pózuje nahá pre Terryho Richardsona? Prečo sa poľskí vojaci v Afganistane tak veľmi zaujímajú o otázku potratov? Koľko má toho spoločné légia „Cichociemni” s Johnom Rambom? Ktorú hodinu dejepisu naozaj preberáme pri platení za žemľu v supermarkete? Čo na to všetko Sherlock Holmes? Čo na to Batman?

Stojí za to klásť si práve takéto otázky a preskúmať o čosi dôkladnejšie predstavy, ktoré nám ponúka popkultúra. Hlbavo prebádať zdanlivo priehľadné štruktúry a lokalizovať ich korene, posvietiť si na ich plody. Na prvý pohľad bezduché zábavné programy, či seriály sa ukazujú byť bohatým ložiskom silne politických konceptov a štruktúr. Sú dôležitou a umne fungujúcou časťou siete aparátov, vďaka ktorým môže vláda, v podobe pre divákov dôveryhodnej, reprodukovat' bájky o sebe. Masová kultúra a zábava majú kľúčovú rolu v zamatovom prenose vzorov a hodnôt. Na prvý pohľad neviditeľné a oblečené v atraktívnych kostýmoch, s ľahkosťou prenikajú do predstavivosti konzumentov. Akčné filmy, horory, seriály, programy, diskusné fóra, často považované za povrchnú zábavu, odhalujú pri hlbšej analýze silne zabudované ideologické komponenty. Naš výzor, voľný čas, diéta či odev často vyplývajú z našich skúseností s popkultúrou. Jej zdanlivý chaos ukrýva vo svojej podstate konzervatívne liberálnu hegemoniu, ktorá je na území bývalého východného bloku navyše zafarbená nacionalisticky. Jej hrdinovia sú živé reklamy na tovary a služby, a jej naratívy legitimizujú zavedený poriadok. Je to sféra radostného konzumu a snov o ňom. Súčasne produkuje pôžitky a chuť na ne. Je to Gramsciho kultúrna hegemonia vo svojej nejsilnejšej, ale aj najzamatovejšej podobe.

Nemá riadiace centrum. Ináč než pre zábavu nestojí za to ponárat' sa do konšpiračných teórií, ktoré vysvetľujú prítomnosť konkrétnej množiny zdieľaných hodnôt existenciou akéhosi démonického demiurga ťahajúceho za šnúrky – Georga Sorosa, New World Order, Klubu Bildenberg alebo mimozemšťanov. Popkultúra je emanáciou kapitalizmu, jeho nenarodeným dieťaťom, sieťou, ktorá si, aj napriek tomu, že nemá stred, zachováva tvar aj celistvosť. Komodifikácia a sexualizácia podmetov, ktoré sa v nej zúčastňujú, z nej činia ultimate weapon systému služieb a pôžitkov. Jej schopnosť vytvárať tržné niky, dovoľuje pretrvávajúcej kapitalistickej akumulácii a rozširovať polia pripravené k orbe „neviditeľnou rukou trhu”. Pre taký proces stačí vytvoriť role model, umiestniť ho v populárnom diele popkultúry a dodať na trh odpovedajúce množstvo produktov súvisiacich s predávaným snom. Pri tom nezáleží, či pôjde o „prácu života” alebo „prázdniny života”, sexuálnu onnipotenciu, aktívnu starobu, či úspech ondikiaľ, vždy sú to veci vyzbrojené nálepkou must have sezóny. Bez nich sme nikým. Vlastniac ich sa blyštíme energiou mana.

Diela popkultúry sú tiež neprebernou pokladnicou vedy o chútках predávaných pracujúcej triede, o jej túžbach, jej snoch, o živote, aký by chcela viesť. Túži po ukojení svojich žiadostí, avšak okamžite zahadzuje predmety svojich uspokojení, len čo sa objaví ich novšia verzia. Priemysel celý čas produkuje čoraz novšie služby, snažiac sa čo najrýchlejšie vzbudiť v konzumentoch chuť využívať ďalšie, zúčastňovať sa na nasledujúcich a ťažiť z akcií. Cirkulácia tovarov a služieb musí prebiehať bez konca, aby mašinéria predaja mohla fungovať bez zádrheľov. Popkultúra musí zúrodniť predstavy nás, aby tie boli ochotné udržať konzum na patričnej úrovni. Každé zaškrípanie, každé zaváhanie môže zapríčiniť, že sa objaví deflačná špirála. Keďže hranice kapitalizmu vo veľkej miere určujú hranice našej planéty, len rozširujúca sa skupina konzumentov a skracujúci sa životný cyklus predmetov môže ešte udržať kumuláciu tržieb.

Preto je kontrola nad snami jedna z kľúčových sfér podopierajúcich hospodársky systém, v ktorom žijeme. Stojí za to ponoriť sa do sveta, ktorý nás za pomocou zlatých pút drží v poslušnosti. Sláva Supermanom je pokus o práve taký ponor. Je to záznam výsledkov tohto pokusu.

Prvá časť knižky pod titulom „Transformácie“ predstavuje prehľad metód, cieľov a hrdinov ideologického prechodu od zimnej vojny do fukuyamovského „konca dejín“. Je to opis zmien, ktoré sú podhubím súčasnej popkultúrnej reality, ktorá nás obklopuje. Úpadok voči kapitalizmu konkurečného systému akumulácie a globálna dominancia trhového hospodárstva je korením toho, čo dnes prijímame v televíznej zábave a audio – a videosfére. Zánik východného bloku otvoril na svojich niekdajších územiach úplne novú zónu vplyvu popkultúry. Vznikajúc v nových súkromných komerčných závodoch alebo v starších, ale už pod kontrolou liberálnych politikov, vo verejných médiách veľmi rýchlo vykonala ideologický zvrat ustanovujúc sa za právo. Pozbavená zvrchovanej kontroly vlády ľudových demokracií sa okamžite stala prozápadnou a prokapitalistickou. Zaujala podstatné miesto v sieti aparátov, ktoré distribuuujú vedu o svete. Ako zamatová expozitúra vlády zakorenila „správne“ modely, označovala „škodlivé“ stanoviská, udomácnila v spoločenskom vnímaní konzervatívno liberálne vzorce. Pokúsím sa posvietiť si na to, ako sa menil fiktívny svet v popkultúrnych zábavných produktoch tej doby. Aké vzorce sa ocitli v kánone hodnôt k osvojeniu, a ktoré z neho vypadli. Ako boli oslabované jedny diskurzy, aby mohli byť implementované iné. Ako popkultúra pomohla zahniezdiť sa kapitalistických vzorcom, a prostredníctvom akých nástrojov sa stalo, a kto boli a sú podľa globálneho kapitalizmu ikony popkultúry. V poslednom štvrtstoročí na význame naberá televízny seriál. Na začiatku priemerný, často bagatelizovaný žáner sa časom stal jedným z hlavných nástrojov na budovanie obrazu skutočnosti v predstavivosti divákov. Je to miniatúrny svet, modelové rozprávanie o živote ako takom a zbierka masových predstáv o jeho ideálnej podobe. Je to ekvivalent románu v 19. storočí. Kvalita vyobrazení, nahromadenie motívov a dlhodobá práca s nimi dovolili vzniknúť fenoménu s možno najsilnejším vplyvom na diváka v histórii televízie. Budem sa snažiť nazerať na seriály ako na „fikčné svety“ a „bibliu chudobných“ obdobia globalizácie, deregulácie a prekariarizácie. Bližšie preskúmam paralely medzi naratívom populárnych televíznych produkcií (začínajúc od, pre zmenu vnímania tohto žánru, kľúčovej fimovej produkcie Twin Peaks, cez X-Files, CSI, po seriály z produkcie HBO vnášajúce do tejto formy novú kvalitu, či Netflix) a spoločenskou atmosférou a procesmi, ktoré boli pre epochu kľúčové. Bližšie preskúmam víziu sveta prezentovanú a postulovanú skrz masovú kultúru a formovanie verejnej mienky na príklade poľských televíznych seriálov, od V Labirinte (1988-1990), cez nasledujúci Banka, nie z tejto planéty, Fitness Club, Prvý Milión, Štyridsaťročný po dvadsiatich rokoch, po Tigre Európy (1999-2000). Bude to tiež snaha o zodpovedanie otázok, akú rolu zohrávajú seriály tohto obdobia pri tvorbe dominujúceho diskurzu, kto si uzurpuje „gramsciovskú kultúrnu hegemoniu“ v spoločnosti zmeny režimu a ako je táto hegemonia šírená a imprintovaná.

V tomto období bolo jedným priradené víťazstvo, druhí boli automaticky odsúdení k porážke. Dobrým príkladom vylúčenia, ale aj odporu a záverečnou syntézou týchto dvoch procesov je história jedného z najpopulárnejších hudobných žánrov v Poľsku. Disco polo existuje od 30. rokov nezávisle od vkusu elity, ako skrývaná hanblivá nika. Šikanovaná, ohováraná i opomíjaná stále pretrváva. Ponúka poslucháčom možnosť odstrihnúť sa od každodenného života, utešujúc im ukazuje, že nie len oni sa potýkajú so životnými problémami. Zdá sa, že nezávisle na naladení elít, zostane dôležitým prvkom súčasnej plebejskej kultúry. Televízne kanály, ktoré disco polo vysielajú, majú viac divákov než kritizovaná ultrakatolícka televízia Trwam. Tá hudba je trochu ako Poľsko – trochu primitívna, trochu vulgárna, trochu napodobňujúca západ, trochu patriotická a trochu tanečná, rozochvievajúca šedivosť, rozkošná kacabajka. Je zaujímavým prípadom mechanizmu vzájomného prerastania najkapitalistickejších vzorcov a živelnej ľudovej tvorivosti. Často nekriticky kopíruje zbohatlícke estetické vzorce, rovnako často však sama prispieva k ich vytváraniu prezentujúc vo videoklipech fantazmatický priestor snov pracujúcej triedy. Stále však ostane fenoménom ľudového muzicírovania a kariéry úplne mimo elitaristického hlavného prúdu. Nezávisle na tom ako veľmi by sme chceli byť „moderní západniari“, ako silno by sme túžili byť „niečo viac“, pravda o súčasnej podobe domácej pracujúcej triedy tkvie v tomto žánri a v tom ako sa prezentuje jeho vizuál. Jeho história je súčasne históriou triednych kliše primeraných svojmu poslucháčstvu. Odklon od silne pospolitého charakteru PĽR a „Solidarity“ k liberálnej individualizácii a atomoizácii III. PR, dobre ilustruje osoba pedofila. Tá postava patrí podľa nemennej spoločenskej mienky na najnižšie priečky existencie. Dokonca aj vo vedení vyfasuje od ostatných trestancov v zásade automatický trest smrti. Podľa verejnej mienky nie je reprezentantom konkrétnej skupiny či už etnickej, náboženskej, či subkultúrnej, ale je práve univerzálnym „cudzím“. Je to ten najtemnejší „cudzí“, pretože máločo je v poľskej kultúre väčšie tabu než erotické styky s deťmi.

V miestnej, zatomizovanej spoločnosti klesajúcej pôrodnosti sa človek, ktorý túži po styku s deťmi, stáva fantazmatickým „nadohrozením“. Pretrhanie pospolitosti a individualizácia, s akou sme mali dočinenie v posttransformačnej spoločnosti prelomu rokov 80. a 90., boli dvomi hlavnými dialekticky prepojenými zdrojmi zjavenia sa osoby pedofila v Poľsku. Na jednej strane ho pretrhanie pospolitosti uvoľňuje z rámcov, v ktorých fungoval pred tým, oslobodzuje ho to spod spoločenskej kontroly, ktorá je tou ohyzdnou stránkou spoločenstva a solidarity.

Z druhej strany je pedofil ako postava novotvorom politiky identity. Keď predsa stačí, že mi vyrozprávaš svoj príbeh, dovoľíš mi, aby som ťa spoznal, a naše príbehy môžu existovať paralelne, tak odkiaľ sa berie náhle ten odpor ku konsenzuálnym sexuálnym vzťahom s deťmi. Iba ak by existovali tzv. tvrdé morálne zásady, najlepšie opreté na

religijnom jadre. Vtedy ich netreba zdôvodňovať za žiadnych okolností. A také zásady v liberálnej, laickej spoločnosti nemôžu prevládať. Pretože obmedzovaný rôznymi prísnymi zákonmi morálneho charakteru budem stále tak intenzívne konzumovať? A preto oni musia ostať, v čo najširšej miere znesiteľné. Pedofília je tu zobrazená ako krajná fantazmagorická konečná stanica liberalizácie a strašne ňou – to je pohodlná zbraň pre konzervatívcov. Na príklade najznámejšieho poľského pedofila Mariusza Trynkiewicza a jeho osudov preskúmam osobu pedofila v poľskej populárnej kultúre.

Od všeobecnej ideológie sa nedá utiecť, dokonca nie je možné uniknúť ani pred akoukoľvek popkultúrou. Pretože si stačí vyjsť na nákup do najbližšieho zelovocu, zaplatiť účty či si kúpiť nápoje v lokále, vždy máme dočinenie subjektami, ktoré sú šialene intenzívne ideologicky nabité – s bankovkami. Peniaze sú jednou zo základných emanácií moci štátu. Ich výzor je výrazným merítkom zmien v dominujúcom diskurze. Zmeny portrétov, umiestňovaných na papierikoch Poľskej národnej banky sú previazané s politickými zvratmi, ktoré vyvolal politický život PLR a PR. Odzrkadľujú ideologické procesy napätia a odmäku. Podobizne na nich umiestnené boli a stále sú formované skrz pre režim povinnú ideologickú dominantu. Prostredníctvom svojej permanentnej prítomnosti v medziľudskom obehu vplývajú na hierarchiu osobnostných vzorov a zloženie národného panteónu. Umiestnenie niekoho tváre na bankovke, a jej následné rozmnoženie v milónoch ďalších kusov, silne a na mnoho rokov zakorení danú postavu v predstavivosti Poliakov. Kapitola „Všetky tváre poľského zlotého” analyzuje ikonografiu poľských bankoviek a jej zmeny skorelované s ideológiou dominujúcou v danom období.

Druhá časť „Režim tela, režim ducha” popisuje metódy, akými táto implemenovaná kapitalistická popkultúra vytvára naše vzorce pre krásu, prácu, šťastie. Tieto režimy sú naučeným postupom kontroly. Nezáleží na tom či duchovné, či telesné, všetky slúžia k budovaniu novej, spoločensky prijateľnej identity. Proces zmeny vyžaduje intenzívnu prácu a prispôbenie celého života. Cieľom je dosiahnutie šťastia a kontroly nad vlastnou existenciou. Táto časť sa snaží ukázať, aké rámce spoločenskej akceptácie sú nám dané a čo ich vyznačuje. Skúma, kým môže byť podľa popkultúry súčasná žena, a aká rola prináleží mužovi. Odkrýva, čo je to norma, a čo odchýlka v fantazmatickom svete zábavy. Zakresluje rámec toho, kým môže byť súčasný homosexuál. Snaží sa odpovedať na otázku, čo tak skutočne môžeme urobiť s našim životom, kedy všetko dovolené. Na príklade populárnych seriálov (Sex v meste), zábavných programov (Kuchynské revolúcie Magdy Gessler), pornopriemyslu a najnovších módných trendov bude možné vidieť techniky implementácie osobnostných vzorov a noriem, do ktorých sú tlačení ich odberatelia.

Dobrým príkladom vyššie spomínaných mechanizmov sú hrdinky globálneho hitu, seriálu Sex v meste. Sú to esencionalne rozne emanácie tej istej ženy. Postava vymyslená tvorcami seriálu, hoci rozštiepená na štyri a vytváraná niekoľko sezón, sa nemení na dospelú samostatnú osobu ženského pohlavia. Emancipácia v seriáli je kríavou emancipáciou. Zahŕňa iba ženy zámožné, ktoré k úteku z dávnejšej úplne patriarchálnej závislosti môžu využiť len niekoľko ciest. V realite vytvarovanej mužmi prijímajú rolu dieťaťa a súčasne sexuálneho objektu (Carrie), kurtizány (Samantha), matky (Charlotte) alebo muža (Miranda). Skrz peripetie a vzťahy, konzum a rozhovory sa egu nepodarí získať nezávislú subjektivitu. Záverečná samostatnosť Carrie sa končí útekem v otcove ramená. Je pravda, že získa finančnú nezávislosť aj pracovné uspokojenie, ale za cenu prijatia hotovej roly „ženy-dieťaťa”. Sex v meste to je tiež seriál o vlastníctve. Esenciou medziľudských vzťahov sú v tej produkcii peniaze. Či už vo forme materiálnej alebo tiež zakliate v magickom ekvivalente – značke. Predvádzanie si predmetov, obdivovanie ich kombinácií u kamarátok a výmena skúseností môže byť svojou intenzitou a všadeprítomnosťou v seriáli zrovnateľná len s erotickými vzťahmi s pocetnými často sa meniacimi sexualnými partnermi. Koniec koncov tieto dve témy sú tu vzájomne intenzívne prepletené. Seriál je symbolickým obrazom emancipácie žien v liberálnom pojatí, opretej na slobode mať početné sexuálne styky a zúčastňovať sa na trhovej výmene. A konkrétne – je vzájomnou identifikáciou oboch týchto aktivít.

Aký to má efekt, je obzvlášť zreteľne vidieť v tak silne schematizovanom žánri, akým je porno. V posledných desaťročiach, čím intenzívnejšie nastupovala profesionalizácia pornografickej produkcie, tým viac začal sex pripomínať prácu na kase. A predsa, nech je ako chce, ale sex zostane aktivitou prinajmenšom potenciálne radostnou a dostupnou pre každého vlastníka genitálií. Tým, že sa zmenil v trhovú činnosť, kde telo pracuje ako stroj v špecifickom divadle, a krajne vyobcované od reálnych pohlavných aktov (rovnako pre hercov po práci, ako aj divákov), sa vytvoril priestor oveľa umelejší než vytvárali skoršie pornografické filmy a značne sa zväčšil počet sexuálnych frustrácií v radoch divákov tejto produkcie. Na príklade kariéry pornohviezdy Sashy Grey a jej deklaratívneho feminizmu sa budem snažiť poukázať na nové mechanizmy krajnej komodifikácie tela a ľudskej sexuality v súčasnom pornografickom kine.